

MONIKA ZIELONA-JENEK

Terenowy Komitet Ochrony Praw Dziecka, Poznań

Podatność dziecka na sugestie matki. Ujęcie relacyjne

Analiza literatury dotyczącej podatności dzieci na sugestie, a także obserwacje rodzin uwięzłych w konflikt rozwodowy, skłaniają do przyjrzenia się specyfic oddziaływania sugestywnego w bliskich relacjach rodzinnych. Niniejszy artykuł przedstawia teoretyczny model uwarunkowań oddziaływania sugestywnego opiekuna na wspomnienia dziecka. Model ten został opracowany na podstawie literatury, ze szczególnym uwzględnieniem teorii komunikacyjnych, modeli podatności na sugestie oraz teorii przywiązania społecznego. Model teoretyczny poddany został weryfikacji empirycznej w badaniach eksperymentalnych z udziałem matek i ich sześcioletnich córek. Wyniki badań potwierdziły zasadność zaproponowanej perspektywy analizy sugestii w relacji dorosłego opiekuna i dziecka, uwzględniającej znaczenie właściwości podmiotowych uczestników komunikacji oraz relacji ich łączącej.

dziecko.krzywdzone.pl

Wprowadzenie

Oddziaływanie sugestywne oraz podatność na sugestie to obszar eksplorowany w naukowej psychologii właściwie od początku jej istnienia, najintensywniej w dziedzinie psychologii zeznań świadków. Problematyka ta obejmuje swym zakresem m.in. warunki modyfikujące skuteczność wpływu sugestywnego oraz indywidualne cechy determinujące reakcje na ten rodzaj oddziaływań. Badania sugestii dokonywane na użytek wymiaru sprawiedliwości koncentrują się wokół poszukiwania odpowiedzi na pytanie: czy i w jakich warunkach możliwe jest zniekształcenie zeznań świadka przez oddziały-

wanie sugestywne, a także – które z zeznań świadków można uznać za wiarygodne.

Szeroki nurt analiz dotyczy podatności dzieci na sugestie. W świadomości potocznej istnieje opinia, że dzieci stanowią najbardziej podatną na zniekształcające wpływy grupę świadków sądowych. Choć opinię tę zasadniczo potwierdzają przeprowadzane badania, zauważalna jest znaczna niespójność w wynikach oraz duże zróżnicowanie w poszczególnych grupach wieku.

Niespójność wyników empirycznych stała się podstawą do postawienia szeregu pytań na temat natury podatności na sugestie oraz mechanizmów odpowiedzialnych

za uleganie wpływowi sugestywnemu. W odpowiedzi na nie tworzone są hipotezy i modele teoretyczne wyjaśniające procesy oddziaływania sugestywnego oraz warunki mu sprzyjające.

Przeprowadzone dotychczas analizy dotyczyły w przeważającej mierze zagadnienia sugestii w kontakcie dziecko – przesłuchujący dorosły. Przesłuchujący jest w nich dla dziecka najczęściej osobą obcą. Tak ujmowane zagadnienie sugestii dotyczy więc specyficznej relacji, a zebrane wnioski trudno jest szerzej uogólniać, czy stosować w odniesieniu do innych obszarów rzeczywistości.

Tymczasem doświadczenia praktyki psychologicznej ukazują kolejny ważny kontekst oddziaływania sugestywnego na dziecko – kontekst rodzinny. Psychologowie praktycy, a także nieliczni badacze wpływu sugestywnego wskazują, że zwykle zanim dziecko zostanie poddane formalnym procedurom przesłuchania, może być wystawione na działanie zniekształcających informacji od zaufanych dorosłych: w czasie codziennych, domowych rozmów czy w formie celowych treningów przed przesłuchaniem.

Wskazują również, że w kontakcie z rodzicami dziecko czuje się zwykle bezpieczniej niż w kontakcie z osobami obcymi; w rodzinie również istnieje większa możliwość powtarzania sugestii, powracania do rozmowy. Niejednokrotnie to rodzice są pierwszymi osobami, którym dzieci opowiadają o swoich trudnych czy niezrozumiałych doświadczeniach. Pierwsza rozmowa z rodzicami (wraz ze zniekształcającymi informacjami od nich) ma tymczasem spore znaczenie dla tego, co dziecko będzie mówić o danym zdarzeniu w późniejszym czasie.

Pamiętać przy tym należy, że rozmowa ta odbywa się w bliskiej emocjonalnej re-

lacji, na tle głębokich więzi i zależności, co stanowi o jej niepowtarzalnym charakterze, znacząco odmiennym od sytuacji rozmowy z sędzią czy pracownikiem socjalnym.

Problem oddziaływania sugestywnego opiekunów na dziecko jest zagadnieniem szerszym, wykraczającym poza sądowy kontekst składania zeznań przez małoletniego świadka. Kwestia sugestii podnoszona jest często w sytuacjach konfliktu małżeńskiego i rozpadu związku rodziców dziecka, zarówno przez strony konfliktu, jak i zaangażowane w nich osoby trzecie. Praktycy wskazują, że kształt i jakość relacji dziecko–drugi rodzic w dużej mierze zależy od gotowości głównego opiekuna do przyzwolenia dziecku na bliską więź z nim, pomimo jego własnych negatywnych doświadczeń¹.

Częstokroć okazuje się, że przyzwolenie to w większym stopniu determinuje otwartość dziecka na kontakty z drugim rodzicem niż przeszłe z nim doświadczenia. Relacja ta, przy przyzwoleniu głównego opiekuna, może ewoluować i rozwijać się ku nowej jakości w zmienionych warunkach. Zdarzają się jednak sytuacje, gdy wobec oporu opiekuna dzieci rezygnują z podtrzymywania relacji z drugim rodzicem, powołując się na złe doświadczenia z nim. W sytuacji, gdy nie ma żadnych danych na temat takich doświadczeń powstaje pytanie, czy wiedza dzieci na temat drugiego rodzica i przeszłych doświadczeń dziecka w kontaktach z nim nie została zniekształcona poprzez sugestie głównego opiekuna.

Oba wymienione wyżej źródła: naukowa analiza problematyki sugestii i podatności na sugestie oraz obserwacje relacji dziecka z rodzicami w kontekście rozpadu ich związku stały się przyczynkiem do postawienia pytań badawczych przedstawianego projektu. Jego celem było dokonanie analizy uwarunkowań oddziaływania sugestywnego w komunikacji matki i dziec-

¹ W wyniku rozpadu małżeństwa najczęściej spotykanym w warunkach polskich rozwiązaniem jest pozostawienie dzieci pod główną opieką matki (dzieci z nią zamieszkują) i organizacja kontaktów z ojcem. Nie jest to jednak reguła (por. Pełnomocnik Rządu do spraw Rodziny 1998).

ka oraz znaczenia tego wpływu dla wspomnień dziecka ze zdarzeń z udziałem ojca. Podstawą badań stał się autorski teoretycz-

ny model uwarunkowań oddziaływania sugestywnego w bliskiej relacji, poddany następnie weryfikacji empirycznej.

Podstawowe pojęcia

Kluczowymi pojęciami dla omawianej problematyki są terminy sugestii i podatność na sugestie. Sugestia jest terminem szerokim, a jego znaczenie obejmuje zróżnicowaną grupę oddziaływań (por. Reber, Reber red. 2005; Siuta red. 2005). Jednym z nich jest sugestywne oddziaływanie na treść wspomnień. Zdefiniować je można jako: *taką formę wpływu, gdy jedna osoba oddziałuje na treść wspomnienia autobiograficznego drugiej osoby. Celem tego oddziaływania jest dokonanie zmiany w treści wspomnienia w kierunku pożądanym przez sugerującego. Oddziaływanie to odbywa się bez użycia przymusu i poza procesami racjonalnej analizy osoby poddawanej wpływowi. Odbiorca sugestii (przynajmniej potencjalnie) ma możliwość dostosowania wspomnienia do treści sugestii lub też jej odrzucenia.*

W przedstawianych badaniach analizie poddany został werbalny wpływ su-

gestywny matki na wspomnienia dziecka z wydarzeń z udziałem ojca. Wybór opisanego układu ról: matka w roli osoby sugerującej, dziecko jako osoba poddawana sugestii, ojciec jako podmiot zniekształcanych wspomnień, podyktowany został względami praktycznymi (por. przypis 1).

Podatność na sugestie zdefiniowana została za S. Ceci i M. Bruck (1993) jako *stopień, w jakim zapamiętywanie, przechowywanie, wydobywanie oraz relacjonowanie wydarzenia może być poddane wpływowi czynników społecznych i psychologicznych.*

Przejawami podatności na sugestie mogą być m.in.: dokonywanie zmian w treści istniejących wspomnień (por. Bruck, Melnyk 2004; Clarke-Stewart i in. 2004), tworzenie nowych „fałszywych” wspomnień (Loftus 1997), zmiana dostępności fragmentów lub całego wspomnienia (Loftus 1993; Wright i in. 2001).

Sugestia w bliskiej relacji. Model teoretyczny²

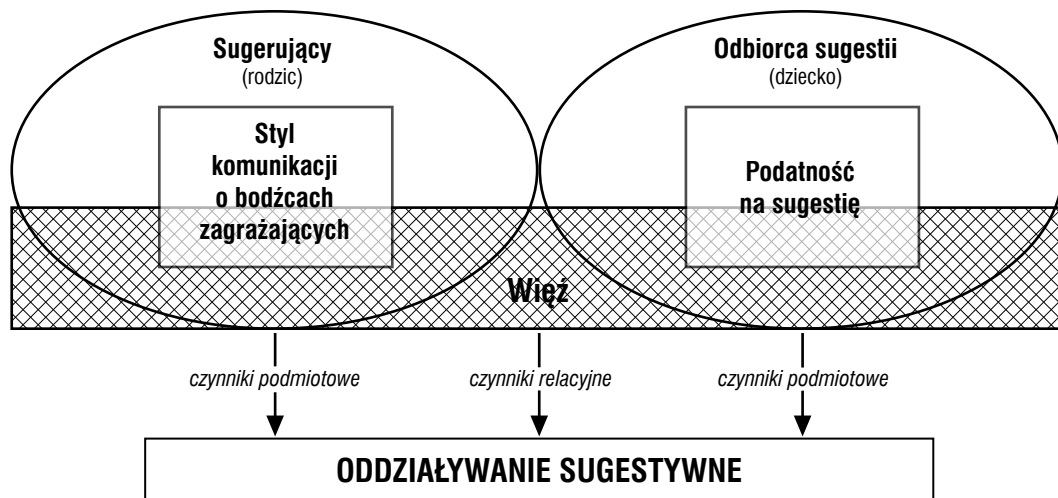
Przedstawiany model sugestii w bliskiej relacji oparty został na założeniach teorii komunikacyjnych (Habermas 1999, 2002), teorii przywiązania społecznego (Bowlby 2007) oraz modeli podatności na sugestie (Brainerd, Renya 2002; Johnson 1988; Loftus 1997; Gudjonsson 1993).

Sugerowanie – podobnie jak komunikacja w ogóle – jest procesem, w który zaangażowane są co najmniej dwie osoby. Proponowany model opiera się na założeniu, zgodnie z którym przebieg komunikacji

i oddziaływania sugestywnego uwarunkowany jest przez właściwości indywidualne uczestników komunikacji oraz właściwości relacji ich łączącej. Jeśli parę biorącą udział w procesie sugerowania wiąże silna więź emocjonalna (a tak jest w przypadku, gdy matka sugeruje informacje o ojcu dziecku), cechy tej więzi determinować będą przebieg i efekt sugerowania. Model w formie graficznej przedstawiony został na rys. 1.

Komunikacja o bodźcach zagrażających (i sugerowanie jako jeden z jej aspektów)

² Przedstawiony model teoretyczny, a także projekt badawczy mający na celu jego weryfikację, stanowi fragment rozprawy doktorskiej autorki, przygotowanej w Instytucie Psychologii UAM pod kierunkiem prof. dr hab. Marii Beisert.

Źródło: opracowanie własne

Rysunek 1. Uwarunkowania oddziaływania sugestywnego w bliskiej relacji

stanowi element zachowań rodzicielskich matki. Komunikacja może być zatem elementem strategii sprawowania opieki, charakterystycznego sposobu odpowiadania na potrzeby dziecka (George, Solomon 1989, 1996). Potencjalnie zagrażający bezpieczeństwu dziecka bodziec aktywować powinien zachowania na rzecz zmniejszenia dystansu matka – dziecko. W optymalnej sytuacji matka wrażliwie reaguje na potencjalne sygnały zagrożenia, ocenia jego skalę, skraca dystans i uruchamia działania ochronne wobec rzeczywistego niebezpieczeństwa, a wobec informacji o braku zagrożenia pozwala dziecku na zwiększenie dystansu i eksplorację (Cassidy 1999).

Brak działań ochronnych w sytuacji zagrożenia dziecka bądź podejmowanie ich, gdy w otoczeniu sygnałów takich nie ma, stanowi o braku adekwatności zachowań rodzicielskich. Działaniom takim towarzyszyć mogą komunikaty matki odzwierciedlające nieadekwatną ocenę bodźców w otoczeniu (komunikaty nadające znaczenie zagrożenia bodźcom neutralnym lub nadawanie neutralnych znaczeń sygnałom niebezpieczeństwa).

Za istotną dla przebiegu sugerowania właściwość podmiotową matki uznany został jej

styl komunikacji o bodźcach zagrażających. Jest to uwarunkowana indywidualnie preferencja sposobów przekazywania własnemu dziecku informacji o potencjalnie zagrażających, niejednoznacznych bodźcach. Elementem stylu komunikacji jest tendencja do sugerowania, a więc skłonność do włączania w tok komunikacji sugestii zniekształcających informacje o rzeczywistości.

Spodziewać się można indywidualnych różnic między matkami w zakresie stylu komunikacji o zagrażających bodźcach i tendencji do sugerowania. Różnice te widoczne powinny być zarówno w aspekcie ilościowym, jak i jakościowym.

Aspekt ilościowy oznacza natężenie tendencji do sugerowania, a więc częstotliwość używania sugestii w komunikatach. Różnice w aspekcie jakościowym dotyczą kierunku zmian we wspomnieniu, jaki ma przynieść sugestia (jeśli się pojawia).

Wyodrębnić można dwa typy sugestii: minimalizowanie i wyolbrzymianie wydarzenia. Spodziewać się zatem można występowania dwóch typów tendencji do sugerowania: typu umniejszającego i typu wyolbrzymiającego.

Typ umniejszający charakteryzować się będzie tendencją do używania sugestii

minimalizujących, zaprzeczania wydarzeniom bądź ich fragmentom, zmniejszaniem ich znaczenia i doświadczonej przykrości.

Typ wyolbrzymiający to tendencja do używania sugestii, które zwiększają wagę zaistniałych zdarzeń, nieprzyjemnych doświadczeń i możliwego zagrożenia. Przykładami mogą być komunikaty zawierające informacje o dodatkowych elementach zdarzenia (które nie miały miejsca), czy nieuzasadnione interpretacje zdarzenia, nadające mu negatywne znaczenie.

Komunikaty matki na temat bodźców zagrażających warunkowane mogą być m.in. przez takie właściwości indywidualne matki, jak sposób percepcji bodźców, radzenie sobie z zagrożeniem, sposoby zapewniania ochrony dziecku. Opierając się na założeniach teorii przywiązania postawiono hipotezę, zgodnie z którą jakość komunikacji (i włącznie sugestii) warunkowane jest przez wewnętrzne modele operacyjne relacji przywiązania matki. Mechanizmy reprezentacji przywiązania (relacji, w które matka otrzymywała/otrzymuje opiekę) pośredniczą w percepcji bodźców oraz w wyborze strategii regulacji własnych emocji.

Wniosek taki wylania się z danych empirycznych, wskazujących na udział reprezentacji przywiązania w procesach percepcji zagrożenia, wsparcia, a także regulacji emocjonalnej (Crowell, Treboux 1995; Feneley, Cassidy 2003; Grossmann i in. red. 2005; Zeanah, Anders 1987).

Wewnętrzne modele operacyjne odzwierciedlające bezpieczne przywiązanie sprzyjają adekwatnej percepcji zagrożenia oraz efektywnej regulacji dystresu w celu podjęcia instrumentalnych działań zaradczych (w tym działań na rzecz bezpieczeństwa własnego i dziecka). Reprezentacje pozabezpieczne i związane z nimi strategie deaktywacji lub hiperaktywacji systemu przywiązania sprzyjać mogą zniekształcaniu bodźców zagrażających, ich ignorowaniu i zaprzeczaniu bądź nadmiernej koncentracji na niebezpieczeństwie i zaabsorbowaniu negatywnymi emocjami.

Reprezentacje sprawowania opieki (relacji, w której dostarcza się opieki) również oddziaływać mogą na sposób komunikowania się matek. Wskazują na to dane na temat zróżnicowania reprezentacji sprawowania opieki i ich związków z efektywnością w zaspokajaniu potrzeb dziecka (George, Solomon 1989, 1996; Van Ijzendoorn, Bakermans-Kranenburg 1995, 2003).

Reprezentacja bezpieczeństwa (spostreżenie siebie jako zainteresowanej potrzebami dziecka, zdolnej odczytywać sygnały i efektywnej w zaspokajaniu potrzeb oraz dziecka jako zasługującego na opiekę, kompetentnego w sygnalizowaniu potrzeb i korzystającego z zaspokojenia) sprzyja efektywnej opiece. Opieka ta opiera się na wzajemnej wymianie sygnałów o potrzebach dziecka, co prowadzi do dostarczania ochrony i ukojenia wobec sygnałów dystresu oraz wycofania opieki, gdy dziecko jest spokojne lub jest w stanie poradzić sobie samodzielnie.

Reprezentacje pozabezpieczne (niechęć wobec sprawowania opieki, trudności w rozpoznawaniu sygnałów od dziecka, niepewność co do pożądaných działań, spostreżenie dziecka jako niezainteresowanego relacją, niezdolnego do jasnego komunikowania się, mało przewidywalnego) sprzyjać może włączaniu w tok komunikacji informacji nieadekwatnych, zniekształcających rzeczywistość. Opisane mechanizmy reprezentacji relacji przywiązania odpowiadać zatem mogą za pojawienie się tendencji do sugerowania (modele pozabezpieczne przywiązania i sprawowania opieki).

Teoria przywiązania zakłada, iż systemy behawioralne (m.in. przywiązania, sprawowania opieki) i ich wewnętrzne reprezentacje pełnią rolę przystosowawczą, zwiększając szansę na przetrwanie potomstwa (Cassidy 1999). Konsekwencją przyjęcia tego założenia jest uznanie, że określony rodzaj komunikacji o bodźcach zagrażających może być wyrazem adaptacji do najbliższego otoczenia społecznego jednostki.

Otwarta komunikacja o potencjalnych zagrożeniach, myślach i uczuciach z nimi związanych ma swe uzasadnienie, gdy diada posiada potencjał do wspólnej regulacji zachowań oraz zapewniania poczucia bezpieczeństwa dziecku. Brak otwartej wymiany informacji o zagrożeniach (i zniekształcenia w tym zakresie) w pewnych okolicznościach można również uznać za przystosowawcze. Jest tak, gdy przyczyniają się do utrzymania relacji matka-dziecko w formie dla nich charakterystycznej, a więc również np. pozabezpiecznej, co z punktu widzenia przetrwania dziecka jest rozwiązaniem lepszym niż zakłócenie relacji. Pytaniem otwartym pozostaje jednak, na ile zniekształcony styl komunikacji (i sugerowanie) przyczyniają się do zaburzenia adaptacji jednostki w dłuższej perspektywie czasowej.

Dane dotyczące większych zdolności przystosowawczych i wyższych wskaźników zdrowia psychicznego osób o bezpiecznym stylu przywiązania (w porównaniu z osobami przywiązanymi pozabezpiecznie) zdają się wskazywać na wagę otwartości poznawczej (i komunikacyjnej) w efektywnym radzeniu sobie z wyzwaniami rzeczywistości (por. Bretherton 1992, 2005).

Podatność na sugestie to właściwość w znacznym stopniu zdeterminowana przez cechy indywidualne (por. Bruck, Melnyk 2004; Clarke-Stewart i in. 2004, Gudjonsson 1993). Warto przy tym wskazać, że część właściwości podmiotowych, uznawanych za determinanty podatności na sugestie dziecka (np. poczucie własnej wartości i obraz Ja, styl przywiązania czy pewne kompetencje metapoznawcze), to właściwości rozwijane w relacji z matką. Jakość tej relacji zatem, oddziałując na pewne właściwości dziecka, za ich pośrednictwem modyfikuje jego podatność na sugestie.

Z drugiej strony na poziom podatności dziecka na sugestie wpływają również pewne cechy sytuacji, w której odbywa się sugerowanie (Bruck, Ceci 1999; Gheorghiu 1987; King, Yuille 1987; Loftus 1979). Cechy

te przyjmują określony kształt, gdy osobą sugerującą jest matka dziecka. Wynika to z faktu, że dziecko i matkę łączy szczególna relacja, oparta na bliskości i zależności. Stąd też spodziewać się można, że zmienne sytuacyjne, takie jak: atmosfera rozmowy, czy autorytet osoby sugerującej będą ściśle związane z jakością relacji dziecko-matka.

Odpowiedź dziecka na sugestie ze strony matki oraz jego sposób operowania informacjami (także sugestiami) analizować można również w kontekście założeń teorii przywiązania i mechanizmów wewnętrznych modeli operacyjnych. Analogicznie do sposobu operowania informacjami przez matkę, mechanizmy reprezentacji przywiązania dziecka odpowiadać mogą za zakłócenia percepcji oraz podejmowanie strategii radzenia sobie z zagrażającymi informacjami. W przypadku reprezentacji pozabezpiecznych będą to procesy obronnego radzenia sobie, odpowiadające za brak integracji i wyłączenie informacji sprzecznych.

Wnioskować można zatem, iż wielkość podatności na sugestie ze strony matki będzie wypadkową poczucia bezpieczeństwa w tej relacji.

Pamiętać jednak należy, że matka nie jest jedyną figurą przywiązania dziecka.

Inną osobą pełniącą tę funkcję może być ojciec. Wewnętrzny model operacyjny relacji przywiązaniowej z ojcem jest kolejnym czynnikiem modyfikującym zakres podatności na sugestie dziecka.

Znaczenie tego modelu wzrasta, gdy sugestie matki dotyczą właśnie osoby ojca. W reprezentacji dziecka dojdzie prawdopodobnie wtedy do zetknięcia się informacji z dwóch źródeł: z własnego doświadczenia (osadzonego na tle uogólnionej reprezentacji przywiązania do ojca) oraz z komentarza matki. Informacje te mogą dotyczyć zarówno szczególnego, konkretnego wydarzenia, jak i uogólnionych danych o relacji z ojcem w ogóle. Obraz doświadczenia dziecka z ojcem, które omawiane jest przez nie z matką, uwarunkowany będzie z jednej strony jakością relacji z ojcem, z drugiej zaś – relacją z matką.

Metodologia badań własnych

Przedstawiony model teoretyczny stał się punktem wyjścia dla projektu badawczego. Jego celem była weryfikacja omówionych powyżej założeń i uzyskanie odpowiedzi na następujące pytania:

1. Czy u matek można zaobserwować różnice w sposobach informowania dziecka o bodźcach zagrażających (w zakresie uruchamiania procesu sugerowania)?

2. Jakie czynniki podmiotowe warunkują styl komunikacji matki o bodźcach zagrażających?

3. Czy sugestie matki powodują zmiany we wspomnieniach dziecka z wydarzeń z udziałem ojca?

4. Jakie czynniki modyfikują zakres podatności dziecka na sugestie matki (zmian we wspomnieniach dokonywanych pod wpływem sugestii matki)?

W projekcie badawczym udział wzięły 72 pary matka - sześćioletnia dziewczynka ze szkół podstawowych i przedszkoli z terenu Poznania i okolic. Wszystkie badane dziewczynki były biologicznymi córkami matek

biorących udział w badaniach. 64 z nich (88,9%) wychowuje się w rodzinach pełnych, pozostałe 8 dziewczynek (11,1%) – w rodzinach niepełnych lub rekonstruowanych.

Decyzja o ujednoczeniu grupy badanych dzieci podjęta została na podstawie następujących przesłanek:

1) odnotowywania różnic płciowych w zakresie:

- podatności na sugestie,
- wzorców ekspresji emocjonalnej,

2) różnic związanych z wiekiem w zakresie:

- podatności dzieci na sugestie,
- kompetencji poznawczych,
- wzorców ekspresji więzi przywiązaniowej.

Projekt badawczy oparty został na planie eksperymentalnym. W toku realizacji projektu przeprowadzonych zostało 216 spotkań z matkami i dziećmi. Badanie każdej pary składało się ze spotkania z matką, dwóch spotkań z dzieckiem oraz samodzielnego zadania matki i dziecka. Kolejność realizacji poszczególnych zadań zawiera tabela 1.

Tabela 1. Etapy procedury badawczej

Etap	Uczestnicy	Zadania
1.	matka eksperymentator	<ul style="list-style-type: none"> • przypomnienie i uszczegółowienie informacji na temat procedury badawczej • badanie stylu komunikacji o zagrażających bodźcach – test „Spacer” • omówienie instrukcji do przeprowadzenia rozmowy z dzieckiem (w etapie 3) • przekazanie kwestionariuszy (Kwestionariusza Doświadczeń w Bliskich Związkach i Kwestionariusza dla Rodziców) do wypełnienia w domu
2.	dziecko eksperymentator	<ul style="list-style-type: none"> • nawiązanie kontaktu • badanie kompetencji poznawczych podskala „Porządkowanie obrazków” • <i>projekcja filmu eksperymentalnego</i> • <i>pierwsza rozmowa z dzieckiem o filmie</i> • badanie kompetencji poznawczych podskala „Słownik”
3.	matka dziecko	<ul style="list-style-type: none"> • <i>komunikat eksperymentalny matki (według instrukcji)</i>
4.	dziecko eksperymentator	<ul style="list-style-type: none"> • <i>druga rozmowa z dzieckiem o filmie eksperymentalnym</i> • badanie przywiązania dziecka Testem Poczucia Bezpieczeństwa • zakończenie spotkań, podziękowanie

Uwaga: Elementy wchodzące w skład procedury eksperymentalnej zaznaczone zostały kursywą.
Źródło: opracowanie własne.

W badaniach wykorzystano następujące narzędzia badawcze³:

1) Test „Spacer” – służy do identyfikacji stylu komunikacji o bodźcach zagrażających. Składa się z serii czarno – białych obrazków. Zgodnie z instrukcją, matka ma za zadanie opowiedzieć o obrazkach w taki sposób, jakby mówiła do swojego dziecka, gdyby wspólnie je oglądali. Dosłowny zapis opowiadania poddawany jest analizie przez sędziów kompetentnych pod kątem zawartości informacji wyolbrzymiających oraz umniejszających zdarzenie prezentowane na obrazkach;

2) Kwestionariusz Doświadczeń w Bliskich Związkach (Fraley i in. 2000, adaptacja własna) – służy do oceny stylu przywiązania osoby dorosłej. W skład kwestionariusza wchodzi dwie podskale:

– lęku (wrażliwości na sygnały zagrożenia i oznaki odrzucenia w relacji przywiązania),

– unikania (tendencji do wycofywania się oraz podejmowania prób samodzielnego radzenia sobie w sytuacji dystresu);

3) Kwestionariusz dla Rodziców – służy do oceny wybranych aspektów reprezentacji sprawowania opieki. Jest metodą samoopisową i składa się z trzech podskal:

– zaufania do siebie i dziecka w relacji opieki,

– dystansowania się od relacji opieki,
– bezradności i prób kontroli w relacji opieki;

4) skale do oceny zmiany w relacjach dziecka na temat filmu eksperymentalnego (podatności na sugestie). Skale przeznaczone są dla sędziów kompetentnych. Przy ocenie zmian w relacjach dziecka zastosowano trzy grupy wskaźników:

– treściowe,

– ilościowe,

– formalne;

5) Test Poczucia Bezpieczeństwa (Stawicka 2004) – projekcyjna metoda służąca do badania poczucia bezpieczeństwa i wybranych aspektów reprezentacji self i figury przywiązania dziecka (matki i ojca).

W badaniach wykorzystano również podskale Słownik i Porządkowanie Obrazków Skali Inteligencji Wechslera dla Dzieci (WISC-R; w adaptacji Matczak, Piotrowskiej, Ciarkowskiej 1998) oraz skalę do oceny poziomu napięcia emocjonalnego dziecka w trakcie percepcji materiału eksperymentalnego. Celem ich włączenia w tok procedury była kontrola wpływu ubocznych czynników (kompetencji intelektualnych oraz napięcia emocjonalnego) na główne zmienne.

Wyniki badań

Jak wspomniano, podstawowym celem przeprowadzonych badań była weryfikacja teoretycznego modelu uwarunkowań komunikacji o bodźcach zagrażających i sugero-

rowania w relacji matki i dziecka. Dlatego też wnioski płynące z wyników omówione będą w odniesieniu do postawionych pytań badawczych.

Ujawnione różnice w sposobach komunikowania dzieciom informacji o bodźcach zagrażających

Odpowiedź na pytanie o istnienie różnic w zakresie komunikacji o bodźcach zagrażających i gotowości do włączania w tok

komunikacji zniekształcających sugestii dostarczyła analiza materiału z testu „Spacer”. Wykorzystano tutaj analizę:

³ Metody, przy których nie zaznaczono autora, są narzędziami skonstruowanymi w toku realizacji niniejszego projektu badawczego. Ich właściwości psychometryczne przedstawione zostały szczegółowo w innej pracy (Zielona-Jenek 2006).

- statystyk opisowych,
- korelacji,
- skupień metodą k-średnich,
- jednoczynnikową analizę wariancji,
- testy kontrastów między średnimi Tukeya.

Przeprowadzone analizy pozwalają na stwierdzenie jakościowych i ilościowych różnic w sposobach komunikowania matek informacji o bodźcach zagrażających ich własnym dzieciom. Różnice jakościowe wyrażają się gotowością części matek do włączania sugestii w tok komunikacji, przy czym sugestie te przybierają formę wyolbrzymiania zagrażającego wydarzenia (włączania informacji o nieprzyjemnych uczuciach lub dodatkowych elementów wskazujących na niebezpieczeństwo sytuacji) lub jego umniejszania (włączania informacji o przyjemnych uczuciach lub też informacji pozwalających na interpretację zdarzenia w pozytywny sposób, np. jako zabawy).

Podmiotowe uwarunkowania stylu komunikacji o bodźcach zagrażających matek

Przy formułowaniu odpowiedzi na to pytanie wykorzystano analizę korelacji badanych wymiarów reprezentacji przywiązania i sprawowania opieki matek z ich stylem komunikacji o bodźcach zagrażających. Istotną determinantą stylu komunikacji o bodźcach zagrażających matki okazał się wewnętrzny model operacyjny sprawowania opieki, a szczególnie jego dwa aspekty: bezradność i podejmowanie prób kontroli w relacji opieki oraz dystansowanie się od relacji opieki. Aspekty te związane są z tendencją do włączania w tok komunikacji zniekształcających sugestii. Poczucie bezradności i próby kontroli w relacji opieki związane są ujemnie z włączaniem sugestii umniejszających. Oznacza to, że matki uzyskujące w skali B wysokie wyniki z mniejszym prawdopodobieństwem minimalizować będą sygnały potencjalnego zagrożenia.

Różnice ilościowe widoczne są w proporcji włączanych dodatkowych informacji (sugestii). Tendencje do włączania sugestii wyolbrzymiających i umniejszających związane są ze sobą w niewielkim stopniu.

Wyniki te pozwoliły na wyodrębnienie trzech grup matek, istotnie różniących się w sposobach komunikowania o bodźcach zagrażających. Pierwszą z grup nazwano grupą o stylu neutralnym. Były to matki nie włączające wcale sugestii w tok komunikacji bądź też włączających sugestie w nikłym stopniu. Druga z grup - matki o stylu wyolbrzymiającym, włączały w tok komunikacji wyłącznie lub głównie sugestie wyolbrzymiające znaczenie wydarzenia. Ostatnią grupę stanowiły matki włączające w tok komunikacji wyłącznie bądź przede wszystkim sugestie minimalizujące znaczenie zagrażającego wydarzenia. Styl komunikacji tych matek określony został jako styl umniejszający.

Dystansowanie się od relacji opieki związane jest dodatkowo z włączaniem sugestii wyolbrzymiających. Oznacza to, że matki uzyskujące wysokie wyniki w skali D prawdopodobnie włączać będą sugestie wyolbrzymiające sygnały zagrożenia w tok komunikacji ze swoim dzieckiem. Warto w tym miejscu zaznaczyć, iż uzyskane korelacje - choć istotne statystycznie - były związkami słabymi (odpowiednio: $r_S = 0,232$ i $0,213$).

Ciekawym wynikiem okazał się być uzyskany brak zależności między wymiarami reprezentacji przywiązania matki a jej stylem komunikacji o bodźcach zagrażających. Przeprowadzone analizy sugerowałyby zatem, iż dla zaistnienia zniekształceń w komunikacji matki z dzieckiem dotyczącej potencjalnie zagrażających wydarzeń znaczenie ma jej reprezentacja siebie (opiekunki), dziecka i relacji opieki, nie zaś model operacyjny własnych, dorosłych relacji przywiązaniowych.

Zmiany we wspomnieniach dzieci dokonywane pod wpływem sugestii matek

Wielkość zmian we wspomnieniach z materiału eksperymentalnego dokonywana pod wpływem sugestii matek szacowana była z wykorzystaniem statystycznych analiz: jednoczynnikowej analizy wariancji, testu niezależności chi – kwadrat oraz testu istotności różnic Kruskala-Wallisa (odpowiednio dla poszczególnych wskaźników podatności na sugestie).

Wyniki dotyczące wpływu sugestii matek na dokonywanie przez ich dzieci zmian we wspomnieniach pozwalają wnioskować o zróżnicowanych efektach tegoż oddziaływania. Sugestie powodowały istotne zmiany w warstwie treściowej relacji wspomnień.

W przeprowadzonych badaniach zmiany te obejmowały włączanie (przy suges-

tiach wyolbrzymiających) i wyłączenie (przy sugestiach umniejszających) postaci ojca do relacji oraz uzupełnianie relacji o informacje usłyszane w komunikacie sugestywnym.

Innym rodzajem wywoływanych zmian były niespecyficzne zmiany w ogólnych proporcjach informacji o różnej walencji, zgodnej z charakterem sugestii. Sugestie umniejszające zagrożenie powodowały zwiększanie udziału informacji o zdarzeniach pozytywnych (przyjemnych) w relacji ze zdarzenia. Sugestie wyolbrzymiające zagrożenie powodowały pomijanie informacji o zdarzeniach przyjemnych i wzrost względnej wagi zawartych w opowiadaniu informacji o zdarzeniach nieprzyjemnych.

Czynniki modyfikujące zakres podatności dzieci na sugestie matek

Szczegółowa analiza danych na temat zmian dokonywanych pod wpływem sugestii matek (głównie statystyk rozproszenia wyników) pozwoliła na wstępne potwierdzenie założenia o zróżnicowaniu w zakresie dokonywanych przez dzieci zmian. Oznaczało to, że wśród dzieci z grup eksperymentalnych były takie, które poddawały się wpływowi sugestywnemu i takie, które mu nie ulegały.

Zróżnicowanie to stało się podstawą do prowadzenia dalszych analiz i poszukiwania zmiennych odpowiedzialnych za jego wystąpienie. W toku identyfikacji modyfikatorów zakresu podatności dzieci na sugestie matek wykorzystano testy porównań średnich t-Studenta oraz analizę korelacji i regresji wielokrotnej.

Przeprowadzone analizy prowadzą do wniosku, iż jednym z istotnych czynników modyfikujących zakres podatności dziecka na sugestie matki były cechy więzi matka–dziecko. Opisana zależność widoczna była przy analizie cech relacji zarówno

z perspektywy dziecka (związki wielkości zmian z elementami reprezentacji przywiązania dziecka do matki), jak i z perspektywy matki (związki z wymiarami jej reprezentacji sprawowania opieki).

Analizy wielkości zmian wspomnień odzwierciedlonych zarówno w treściowych, jak i ilościowych wskaźnikach prowadzą do ogólnego wniosku, iż bezpieczna relacja z matką była czynnikiem wzmacniającym efektywność jej oddziaływania sugestywnego. Zwiększenie efektywności sugestii obserwowane było niezależnie od jej kierunku (wyolbrzymianie/umniejszanie zagrożenia).

Można zatem stwierdzić, że matka bezpiecznie związana ze swoim dzieckiem jest prawdopodobnie dla niego na tyle wiarygodnym źródłem informacji, że włącza ono uzyskane od niej dane do własnego wspomnienia.

Drugim z istotnych modyfikatorów zakresu podatności dziecka na sugestie matki okazała się być jakość relacji dziecka

i ojca, badana przez pryzmat wewnętrznego modelu operacyjnego przywiązania dziecka do ojca. Zależność ta znajdowała odzwierciedlenie w związkach wielkości zmian we wspomnieniach dokonywanych pod wpływem sugestii matki z aspektami reprezentacji przywiązania dziecka do ojca. Bezpieczna relacja z ojcem była czynnikiem działającym spójnie z umniejszającymi sugestiami matki, natomiast działała w przeciwnym kierunku wobec sugestii wywołujących zagrożenie.

Podsumowanie

Celem przeprowadzonych badań była empiryczna weryfikacja wygenerowanego na podstawie analizy literatury modelu uwarunkowań komunikacji o bodźcach zagrażających i sugerowania w relacji matka – dziecko. Uzyskane wyniki pozwoliły na wstępne potwierdzenie założeń modelu wskazującego na podmiotowe i relacyjne uwarunkowania sugerowania w bliskiej relacji.

Wyprowadzone z analizy wyników wnioski należy analizować w kontekście zastosowanej procedury badań i jej ograniczeń. Wynikają one głównie z konieczności godzenia w wielu momentach sprzecznych aspektów badań: zwiększania trafności ekologicznej procedury (podobieństwa do sytuacji naturalnych) oraz zmniejszania ewentualnego dyskomfortu osób badanych (matek i dzieci). Wspomniane ograniczenia dotyczą: braku reprezentatywności próby (na badania zgodziło się 22% zaproszonych matek), braku danych co do trafności zewnętrznej planu eksperymentalnego oraz zakłóceń pomiaru samoopisowych metod kwestionariuszowych (użytych w badaniu matek) przez zmienną aprobaty społecznej.

Na podstawie uzyskanych w badaniach wyników zarysować można kilka interesujących obszarów problemowych i kierunków dalszych badań. Dalszej eksploracji wymaga zagadnienie różnic w stylach komunikacji o bodźcach zagrażających oraz

Można zatem mówić o specyficznej zależności dokonywanych zmian i wewnętrznego modelu operacyjnego ojca. Gdy wpływy sugestii matki i reprezentacji przywiązania do ojca były zbieżne ze sobą, wzajemnie wzmacniały swe działanie na rzecz zmiany wspomnień. Gdy zaś przyjmowały odwrotne kierunki, wpływy te konkurowały ze sobą i wzajemnie się znosiły. W sytuacji tej można mówić o pełnieniu przez ten czynnik funkcji bufora wobec wywołujących zagrożenie sugestii matki.

tendencji do sugerowania, a także innych niż analizowane uwarunkowań.

Ciekawym zagadnieniem zdają się być również sytuacyjne uwarunkowania ekspresji stylu komunikacji o bodźcach zagrażających i tendencji do sugerowania, np. jakości relacji partnerskiej matki czy wydarzeń w związku (konfliktów, sytuacji kryzysowych).

Interesująca również zdaje się być próba eksploracji zagadnienia wpływu innego rodzaju sugestii na relacje dzieci (np. komunikatów niewerbalnych), badania zniekształceń wspomnień w dłuższej perspektywie czasowej i z udziałem innych grup (ojców w roli osób sugerujących, chłopców jako poddawanych sugestiom, różnych grup wieku).

Uzyskane w badaniach dane (z poczynionymi wcześniej zastrzeżeniami) mogą mieć zastosowanie w co najmniej dwóch obszarach praktyki psychologicznej: opiniodawstwie sądowym oraz pomocy psychologicznej dla rodzin stojących w obliczu konfliktu małżeńskiego i perspektywy rozpadu związku rodziców. Wyniki wskazują na zasadność przyjęcia perspektywy relacyjnej w analizie prawdopodobieństwa wystąpienia sugestii oraz szacowania jej efektów w zeznaniach dzieci. Proponowana tu perspektywa zakłada rozpatrywanie danych na tle właściwości podmiotowych osób uwikłanych w ewentualne sugerowanie, a także właściwości relacji ich łączącej.

Uzyskane dane mogą być wykorzystane w procesie diagnozy trudności i zasobów rodziny, jak również przy projektowaniu działań pomocowych, mających na celu efektywną ochronę istotnych dla dziecka więzi

emocjonalnych. Szczególnie, gdy istnieją dane o możliwości sugerowania przez matkę informacji o ojcu, mającego na celu modyfikację wspomnień na jego temat i tworzenia na tej drodze koalicji z dzieckiem.

Reviews of literature on children's suggestibility and observations of families involved in divorce-related conflicts suggest it is worth examining the specifics of suggestive influence within close family relations. This paper presents a theoretical model of factors determining a caregiver's suggestive influence on his/her child's memory. The model is based on literature, especially communication theories, models of suggestibility, and attachment theories. The theoretical model was verified empirically through experimental studies of mothers and their six-year-old daughters. Findings from the studies confirm the legitimacy of the proposed approach to the analysis of suggestive influence within caregiver-child relationships, taking into account individual characteristics of the communication participants and the relationship between them.

Literatura

- Bowlby J. (2007), *Przywiązanie*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Brainerd C.J., Renya V.F. (2002), *Fuzzy-Trace theory and false memory*, „Current Directions in Psychological Science” nr 11/5.
- Bretherton I. (1992), *The origins of attachment theory: John Bowlby and Mary Ainsworth*, „Developmental Psychology” nr 28/5.
- Bretherton I. (2005), *In pursuit of the Internal Working Model Construct and Its Relevance to Attachment Relationship*, w: K.E. Grossmann, K. Grossmann, E. Waters (red.), *Attachment from infancy to adulthood*, New York: Guilford Press, s. 13–47.
- Bruck M., Ceci J.S. (1999), *The suggestibility of children's memory*, „Annual Reviews Psychology”, vol. 50.
- Bruck M., Melnyk L. (2004), *Individual differences in children's suggestibility: A Review and synthesis*, „Applied Cognitive Psychology” nr 18.
- Cassidy J. (1999), *Natura dziecięcych więzi*, w: J. Cassidy, P. Shaver (red.), *Handbook of attachment. Theory, research, and clinical applications*, New York: The Guilford Press, tłum. M. Stawicka.
- Ceci S.J., Bruck M. (1993), *Suggestibility of the child witness: A historical review and synthesis*, „Psychological Bulletin” nr 113/3.
- Clarke-Stewart K.A., Malloy L.C., Allhusen V.D. (2004), *Verbal ability, self-control, and close relationships with parents protect children against misleading suggestions*, „Applied Cognitive Psychology” nr 18.
- Crowell J.A., Treboux D. (1995), *A review of adult attachment measures: Implications for theory and research*, „Social Development” nr 4.
- Fraley R.Ch., Waller N.G., Brennan K.A. (2000), *An item response theory analysis of self-report measures of adult attachment*, „Journal of Personality and Social Psychology” nr 78/2.
- Feeney B.C., Cassidy J. (2003), *Reconstructive memory related to adolescent-parent conflict interactions: The influence of attachment-related representations on immediate perceptions and changes in perceptions over time*, „Journal of Personality and Social Psychology” nr 85/5.
- George C., Solomon J. (1989), *Internal working models of caregiving and security of attachment at age six*, „Infant Mental Health Journal” nr 10/3.

- George C., Solomon J. (1996), *Representational models of relationships: Links between caregiving and attachment*, „Infant Mental Health Journal” nr 17/3.
- Gheorghiu V.A. (1987), *Sugestia*, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Grossmann K.E., Grossmann K., Waters E., red. (2005), *Attachment from infancy to adulthood*, New York: Guilford Press.
- Gudjonsson G.H. (1993), *The psychology of interrogations, confessions and testimony*, Chichester: John Wiley & Sons.
- Habermas J. (1999), *Teoria działania komunikacyjnego*, tom 1, Warszawa: Państwowe Wydawnictwa Naukowe.
- Habermas J. (2002), *Teoria działania komunikacyjnego*, tom 2, Warszawa: Państwowe Wydawnictwa Naukowe.
- Johnson M.K. (1988), *Reality monitoring: An experimental phenomenological approach*, „Journal of Experimental Psychology: General” nr 117/4.
- King M.A., Yuille J.C. (1987), *Suggestibility and the child witness*, w: S.J. Ceci, M.P. Toglia, D.F. Ross (red.), *Children's eyewitness memory*, New York: Sprinreg-Verlag, s. 24–35.
- Loftus E.F. (1979), *Eyewitness testimony*, Cambridge - Massachusetts, London - England: Harvard University Press.
- Loftus E.F. (1993), *Reality of repressed memories*, „American Psychologist” nr 48/5.
- Loftus E.F. (1997), *Creating childhood memories*, „Applied Cognitive Psychology” nr 11.
- Maczak A., Piotrowska A., Ciarkowska W. (1998), *Skala Inteligencji Wechslera dla Dzieci. Wersja zmodyfikowana (WISC-R)*, Warszawa, Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.
- Pełnomocnik Rządu do spraw Rodziny (1998), *Raport o sytuacji polskich rodzin*, Warszawa: Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, Biuro Pełnomocnika Rządu do spraw Rodziny.
- Reber A.S., Reber E.S., red. (2005), *Słownik psychologii*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Siuta J., red. (2005), *Słownik psychologii*, Kraków: Wydawnictwo Zielona Sowa.
- Stawicka M. (2004), *Autodestruktywność dziecięca w świetle teorii przywiązania*, niepublikowany maszynopis rozprawy doktorskiej, Poznań: Uniwersytet im. A. Mickiewicza.
- Van Ijzendoorn M., Bakermans-Kranenburg M.J. (1995), *Międzypokoleniowa transmisja przywiązania. Zarys ujęcia kontekstowego*, „Kwartalnik Polskiej Psychologii Rozwojowej” nr 3/4.
- Van Ijzendoorn M.H., Bakermans-Kranenburg M.J. (2003), *Attachment disorders and disorganized attachment: similar and different*, „Attachment and Human Development” nr 5/3.
- Wright D.B., Loftus E.F., Hall M. (2001), *Now you see it; now you don't: inhibiting recall and recognition of scenes*, „Applied Cognitive Psychology” nr 15.
- Zeanah C.H., Anders T.F. (1987), *Subjectivity in parent - infant relationships: A discussion of internal working models*, „Infant Mental Health Journal” nr 8/3.
- Zielona-Jenek M. (2006), *Wpływ oddziaływania sugestywnego matki na wspomnienia dziecka*, niepublikowany maszynopis pracy doktorskiej, Instytut Psychologii UAM, Poznań

O AUTORZE

MONIKA ZIELONA-JENEK jest psychologiem Terenowego Komitetu Ochrony Praw Dziecka w Poznaniu oraz adiunktem Instytutu Psychologii Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu. Jej zainteresowania naukowe dotyczą problematyki wykorzystania seksualnego dziecka, wiarygodności dzieci – świadków oraz użyteczności metod diagnostycznych w opiniowaniu sądowym. Jest autorką prac z tego zakresu, a do ważniejszych z nich należą: *Między bólem a emocjonalnym odrętwieniem. Uraz i zdrowienie dziecka wykorzystanego seksualnie* (w pracy zbiorowej *Emocja – subiektywne doświadczenie czy zdarzenie interpersonalne? Emocje w perspektywie różnych dziedzin nauki*, Poznań 2004), *Wzory wewnątrzrodzinnej przemocy wobec dziecka* (Forum Oświatowe 2005), *Zniekształcenia zeznań małoletnich świadków przez oddziaływanie sugestywne* (Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 2007). Autorka jest też członkiem Polskiego Towarzystwa Seksuologicznego oraz biegłym sądowym.